

СРЂАН ПИРИВАТРИЋ

(Византолошки институт САНУ, Београд)

МАНОЈЛО I КОМНИН, „ЦАРСКИ САН“ И „САМОДРШЦИ ОБЛАСТИ СРПСКОГ ПРЕСТОЛА“*

У истраживању је, на основу тумачења и контекстуализације изворних података и појмова са владарском конотацијом који се односе на Стефана Немању и његове сроднике, размотрено питање тзв. удеоних владара у Србији за време византијског цара Манојла I Комнина (1143–1180).

Кључне речи: царски сан, самодржац, удеони владари, удеоне кнежевине, Манојло Комнин, Немања, Урош II, Тихомир, Страцимир, Мирослав.

This research examines the question of the so-called territorial power-sharing rulers in Serbia during the reign of the Byzantine emperor Manuel I Komnenos (1143–1180) based on the interpretations and contextualisation of original data and of terms with the connotation of ruler referring to Stefan Nemanja and his relatives.

Keywords: carski san, samodržac, power-sharing rulers, shared principalities, Manuel Komnenos, Nemanja, Uroš II, Tihomir, Stracimir, Miroslav.

Према Житију Светог Симеона Немање, које је написао његов син и наследник на престолу великог жупана, каснији првовенчани краљ Србије Стефан, византијски цар Манојло Комнин, чувши за „изврсну целомудреност, чистоту и кротост“ Немањину, пожелео је, када се једном приликом нашао у нишкој области, да га види. Немања је, каже његов син и хагиограф, „похитавши“, био примљен „царском љубазношћу и пољупцем“, цара је „завидио својом мудрошћу“ и због тога је тада почаствован „царским саном“ и разним даровима, међу којима је писац поменуо жупу Глбочицу (Дубочицу), дату му у наследни посед.¹ Затим у Житију следи опис других догађаја, који

* Чланак садржи део резултата насталих на пројекту бр. 177032 — *Традиција, иновација и идентитет у византијском свету* — који подржава Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ Стефан Првовенчани, Сабрана дела, Житије светог Симеона, изд. Т. Јовановић, предговор, превод и коментари Љ. Јухас-Георгиевска, Београд 1999, 20–23.

су претходили његовом доласку на престо великог жупана. Шта је тачно био Немањин „царски сан“, старо је питање српске историографије. Углавном се сматра да се заправо ради о некој цариградској дворској титули, или да је у питању владарско достојанство.² Према овом другом мишљењу, које се заснива на дословном значењу речи, смисао Стефановог исказа био би да је на том састанку византијски цар Немању учинио владаром. Сусрет Немање са Манојлом I Комнином (1143–1180) има у житију истакнуто место, а поред тога је и једини догађај те врсте у тексту, мада је модерна наука утврдила да је њихових сусрета било више. То су само неке особености ове епизоде из Стефановог житија, која је у том спису посебне намене морала имати и своју посебну сврху и значај. Има разлога да се верује како овај Немањин хагиограф није осветлио читав догађај у нишкој области, а до тог питања ћемо доћи у даљем тексту. Треба истаћи и то да се због рукописне традиције овог житија, околности да оно није сачувано у оригиналу, може поставити питање његове аутентичности. Међутим, закључено је да најстарији препис, из 1320. године, у највећој мери чува првобитну верзију.³ Стога се може поћи од тога да је и у оригиналу житија стајао појам „царски сан“. Уколико је Немања икада носио неку византијску дворску титулу, она је могла ишчезнути из званичног историјског памћења, управо као што је ишчезла титула севастократора коју је добио његов син Стефан (извесно да се преко тога прелазило већ у време Доментијана), па се стога питање да ли је уз Немањин владарски чин у своје време ишла и нека цариградска дворска титула, односно шта је све писац Житија Светог Симеона сматрао под појмом „царски сан“, не може сматрати затвореним.

Податак о „царском сану“ мора бити сагледан у контексту списка и његове сврхе. Али, Стефаново житије није једини спис који се, у мањој или већој мери, осврће на историју Немањиног успона. Та је тема у доба његових синова и унука била од великог значаја. За то је било разлога, државних и црквених, а писане приповести о животу првог српског светитеља имале су своју посебну друштвену сврху. Историјска грађа за житија одабирана је, с пажњом, према критеријуму писаца, односно ауктора. То се мора имати на уму при процени њихове изворне вредности. Може се уопштено приметити да је 12. столеће српске историје добило свој одјек махом у наративним изво-

² Навешћемо само новије радове, чега ћемо се, у начелу, држати и током даљег текста, будући да је библиографија о питањима које ово истраживање разматра, или их се само дотиче, огромна. Преглед старије литературе в. у *Ј. Калић*, Стефан Немања у модерној историографији, Стефан Немања — Свети Симеон Мироточиви, ур. *Ј. Калић*, Београд 2000, 5–19. Да је царски сан био дворска титула опрезно је сматрала *Ј. Калић*, в. *Историја српског народа*, I, Београд 1981, 208; уп. *Б. Ферјанчић*, Стефан Немања у византијској политици друге половине XII века, Стефан Немања — Свети Симеон Мироточиви, 31–45, 32; *Љ. Максимовић*, Србија и методи управљања царством у XII веку, Стефан Немања — Свети Симеон Мироточиви, 55–64, 61. Да је царски сан владарско достојанство тврдио је *М. Благојевић*, Српске удеоне кнежевине, ЗРВИ 36 (1997) 45–62, 59; уп. *истин*, О спорним митрополијама Цариградске и Српске патријаршије, ЗРВИ 38 (1999/2000) 359–372, 363–365.

³ *Љ. Јухас-Георгиевска*, Предговор, Стефан Првовенчани, Сабрана дела, LXXIV–LXXVII.

рима наредног столећа, насталим углавном у кругу личности блиских владару. На њихов садржај у знатној мери утицале су политичке околности тренутка, од којих ће неке бити споменуте у даљем тексту.⁴ За нашу тему од важности су подаци који се тичу Немањиног успона, периода пре него што је постао велики жупан, док нам подаци који се односе на теорију Немањине и Стефанове власти или на време његове великожупанске власти нису од непосредне користи. (Стога нису узети у обзир Немањина повеља за Хиландар, као ни Стефанова.) Историју Немањиног успона излажу његова житија, која су у неким тачкама подударна, у неким различита, а у неким јединствена. Не можемо на овом месту улазити у дубљу анализу сврхе и политичких конотација самих појединачних појава раних Немањиних житија, најпре од свега Саве, затим Стефана и Доментијана, као и могућег и стварног смисла свих разлика у њиховом садржају. Подаци су добро познати и много пута коментарисани, па ћемо укратко навести оне по важности одабране, уз примедбу да се ни у старијем Немањиним житију, Савином, ни у најмлађем од три, Доментијановом, не налази појам „царски сан“.⁵

Претходно треба подсетити да се на српском подручју и пре појаве Симеонових житија појављују важни владарски и идеолошки појмови, а да нису везани искључиво за његову личност. Тако се, према до нас доспелим изворима, у запису извесног старца Симеона, на Вукановом јеванђељу, насталом око 1202. године, по први пут налазе појмови изведени из титуле „самодржац“. Посебна важност овог извора лежи управо у околности што није настао у кругу Немањиног изабраног наследника Стефана, већ Вукана, управо у време када је он оспорио Стефанову власт. У том је запису споменута „самодржна властела“, једним реторским маниром, изазваним посебним политичким контекстом, а такође је и Стефан Немања споменут као „самодржни господин области своје“.⁶ У „самодржну властелу“ која је оспоравала Стефанову власт спадао је најпре Немањин старији син Вукан са својим великашима.⁷ Том је слоју, по свој прилици, припадао и још неки Завидин унук, али то није наша непосредна тема. Важно је приметити да је политички контекст Србије на почетку 13. столећа увео, вратио или наново

⁴ О неким аспектима познијих погледа на Немањино доба в. одговарајућа поглавља у В. Bojović, *L'idéologie monarchique dans les hagio-biographies dynastiques du moyen âge Serbe*, Roma 1995; С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997.

⁵ Стицање владарског достојанства, односно „царског сана“, у Савином се житију, на извештајан начин подразумева, о чему ће бити говора у даљем тексту; с друге стране, да је Немања од Манојла Комнина добио неку византијску титулу, тешко је веровати да би Сава пропустио да је наведе. Све то говори у прилог тога да појам „царски сан“ примимо у његовом дословном значењу. Разлоге због којих Доментијан није споменуо Немањин „царски сан“ нема потребе разматрати на овом месту.

⁶ Запис старца Симеона у Вукановом јеванђељу, изд. Б. Трифуновић, *Са светогорских извора*, Београд 2004, 65–87, 81–82, л. 28–29, 49–50.

⁷ Тумачење података из записа в. у С. Марјановић-Душанић, *Запис старца Симеона на „Вукановом“ јеванђељу*, *Старинар* 43–44 (1992–1993) 201–210.

обрадио неке важне политичке појмове и историјске теме, а за то су морали постојати разлози.

Свети Сава је написао ктиторско житије свога оца као увод за Студенички типик. Житије је написано после лета 1209. године, а пре мироточења Симеонових моштију, његовог светитељског објављивања у Студеници (које се, колико се може закључити, могло догодити најраније 13. фебруара 1210).⁸ Спис почиње познатом приповешћу о томе како је „господин наш и самодржац, царствујући све српске земље“ основао манастир Студеницу, а наставља се одабраним детаљима из Немањиног живота, најпре исказом да „... Бог ...постави ...овог самодржног господина названог Стефана Немању царствовати свом Српском земљом“. У даљем тексту свети Сава наводи да је Немањино „владичество“ било „сачувано и цело и ни од кога повређено“, да је минуло „времена много владичества његовога... 37 година у држави и снази непобедно и неповређено са свих страна“. Примећује се да је наглашавао дужину очеве владавине („владичество“, „држава“) тако што је четири, односно пет пута рекао да је она трајала 37 година.⁹ Том времену припада Немањина ктиторска делатност у Топлици. На крају житија налази се позната хронологија Немањиног живота, према којој је дошао на власт са 46 година, био на власти 37 година, провео у монаштву 3 године, а свега његовог живота било је 86 година. Као елемент апсолутне хронологије, неке године из овог житија су у научној литератури последњих деценија углавном одбачене (6703. као година напуштања престола и 6708. као година смрти), а неке су прихваћене (6706. као година када је отишао на Свету Гору).¹⁰ Хронолошки и други подаци из Симеоновог ктиторског житија често су коришћени у науци, али треба подсетити на то да су доспели у доста познијем препису, из 1619. године.

Будући Првовенчани краљ написао је очево светитељско житије негде убрзо пошто је његов брат Сава завршио ктиторско, а свакако после Симеоновог светитељског објављивања (сматра се да је житије било завршено пре 1216. године).¹¹ Најважнији разлог за писање новог житија био је светитељско пројављивање Симеона, „прежде бившаго господина и самодржца отацтва свога“, али је за то било и других, династичких, и општијих политичких разлога. Стефан је успон свога оца описао у следећим, добро познатим етапама, које наводимо укратко. Најпре је Немања у узрасту отрочине добио „чест отечества“, жупе Топлицу, Ибар, Расину и Реке, а затим је, у

⁸ Мироточење се догодило на дан Симеоновог упокојења, 13. фебруара. О хронологији настанка Студеничког типика и мироточења Светог Симеона в. *Б. Трифуновић*, О настанку списка Светога Саве у светлости неких агиолошких појединости, Студеница у црквеном животу и историји српског народа, Београд 1987, 65–70, 69; *Б. Миљковић*, Житија Светог Саве као наративни извори за историју уметности, Београд 2008, 129.

⁹ Свети Сава, Сабрана дела, Житије светог Симеона Немање, пр. и прев. *Т. Јовановић*, 147–191, 148–155.

¹⁰ *Ф. Баршић*, Хронолошки проблеми око године Немањине смрти, Хиландарски зборник 2 (1971) 31–58.

¹¹ *Љ. Јухас-Георгиевска*, Предговор, Стефан Првовенчани, Сабрани списи, VIII.

добу „јуноше“, био позван на виђење са царем у нишкој области, када је добио „царски сан“. Стефан каже да је после даривања сана, цар Немању „љубио царском љубављу“, и да је Немања „гледао царске љубави“. Овоме следе детаљи о Немањиној ктиторској делатности. Стефан као да поправља Саву када наводи цркву Пресвете Богородице као прву, а цркву Светог Николе као другу по реду Немањину задужбину. Свакако да и то има своју сврху у житију, јер је управо градња друге цркве била спорна и изазвала сукоб са браћом. У време сукоба око градње друге цркве, Немања је, према Стефану, био у узрасту „мужа“.¹²

И једно кратко синаксарско житије Светог Симеона, настало, вероватно, средином XIII века, доноси пажње вредну општу теорију удеоне власти и, у оквиру ње, синоптичку историју Немањине владавине. „Пошто је Господ и Спас наш Исус Христос милошћу и многим издашностима просветио васељену, источне и западне крајеве, које на чести владоцима раздели, учини самодршцима области српскога престола од почетка овога Светога Симеона са сродницима његовим. После овога тога светог и сама учини самодршцем отацтва његовога“.¹³

Средином XIII века је и Доментијан, у свом житију светог Симеона, описао сукоб браће у вези са Немањиним градњом друге задужбине као спор око надлежности владара, око права на самостално деловање на својој „чести“ — „...чије срце од вас воли да дела, делајте на вашим деловима“.¹⁴

Византијски поглед на Србију тога времена је, наравно, другачији. Грубо узевши, византијски извори који се односе на ову епоху баве се само великим жупанима и њиховим односом према свом господару, византијском цару. Теме царских историчара и ретора су, углавном, невера и одметништво великих жупана, њихове везе са Угарском и другим државама, њихово др-

¹² Стефан Првовенчани, Житије, 14–15, 24–29.

¹³ Pámatky dřevního písemnictví Jihoslovanův, Život sv. Symeona, ed. P. J. Šafařík, Praha 18732, 30. То је синаксарско житије које се налази у Париском рукопису, иза Стефановог житија светог Симеона. Превод на савремени српски: Старе српске биографије, пр. М. Башић, Београд 1924, 74–75. Terminus post quem је спомен архиепископа Саве као светитеља. Предложена је приближна хронологија житија у време око половине XIII столећа најпре због спомена „српског стола“: трансперсонални појам „рашког стола“ појављује се у познатом уговору између Дубровника и бугарског цара Михаила Асена из лета 1253. године, в. Monumenta Serbica, ed. F. Miklosich, Београд 20063 (репринт), XLI, 35–40, 36; на дату хронологију у извесној мери упућује и подела познатог света на „источне и западне области“, као и сама кратка историја Немањине власти, за коју сматрамо да се у том виду тешко могла појавити у последњој трећини столећа, још мање почетком следећег. Задржали смо Башићев превод старосрпског „самодржател“ („самодржител“) у „самодржац“, али бисмо упозорили необичност варијанте, с обзиром на савремене српске споменике, као и на њену реткост уопште. Овог облика нема ни у српским дипломатичким документима, ни у житијима (уп. Рјечник из књижевних старина српских, 3, пр. Б. Даничић, Београд 1864, 76; Б. Косић, Квантитативни опис структуре српског језика. Српски језик од XII до XIII века, 1–6, Београд 2009–2010). Примећен је у старијем језичком споменику, супрасаљском рукопису, уп. Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, ed. F. Miklosich, Vindobonae 1862–1865, 819.

¹⁴ Живот Светога Симеуна и Светога Саве написао Доментијан, пр. Б. Даничић, Београд 1865, 8.

жање у важним приликама, као што су угарско-византијски ратови. Јован Кинам, секретар Манојла Комнина и његов пратилац у војним походима, добро обавештени савременик, посвећује ратовима са Угарском значајан део свог списка о владавини царева Јована и Манојла Комнина. Од њега нешто млађи Никита Хонијат даје нешто сажетији приказ збивања, у неким детаљима различит. Србија је за њих, пре свега, била важан део сложених односа Византије и Угарске.¹⁵ Српска историја је у потпуности стављена у сврху приповести о византијским владарима, заправо, она је сведена на фрагменте царских портрета.¹⁶ Постоје добри разлози да се посебно обрати пажња на податке ретора, због једноставне околности што су њихови списи свакако временски ближи догађајима од списка историчара, а некада одишу и готово тренутном савременошћу.¹⁷ Стварни догађаји и односи представљени су посебним маниром ретора, у склопу једне високоучене пројаве царске идеологије.¹⁸ У целини гледано, византијски се писци мало или нимало баве унутрашњим односима у Србији, мада су они били важан део царске политике. Никита Хонијат спомиње Стефана Немању тек онда када говори о његовом успону на престо великог жупана, мимо воље византијског цара и породичног права. Међутим, однос снага Византије и Угарске није се одмеравао ни преламао само кроз личност великог жупана, већ и кроз друге личности у врху државне и друштвене структуре Србије, најпре кроз припаднике владарске породице и друге жупане. О тој структури, о међусобним односима породица и личности, недовољно се зна. То је један од разлога због којих контекстуализација и датирање претходно изложених података српских извора, као и њихово дубље тумачење, наилазе на многе проблеме.

Требало би, најпре, сагледати однос кључних појмова, „чести отечества“ и „царског сана“, о којима говори Стефан, појмова „самодржни господин“ „владичество“ и „држава“, које доноси Сава, као и појма „самодршци области српског престола“ из синаксарског житија светог Симеона.

Појам „отечество“ означава наследну власт или наследну земљу, или родну земљу, отаџбину.¹⁹ „Чест отечества“ јесте део целине државне територије над којом је породица чији је Немања био изданак имала патримо-

¹⁵ Ioannis Cinnami epitome, rec. A. Meineke, Bonnae 1836; Nicetae Choniatae historia, rec. I. A. van Dieten, Berolini 1975. В. уводне студије и коментаре J. Калић о вестима Јована Кинама и Никите Хонијата у Византијски извори за историју народа Југославије, т. IV, Београд 1971; H. Hunger, Βυζαντινὴ λογοτεχνία, τόμος Β', Athena 1992, 237–250, 265–281; Я.Н. Любарский, И вновь о Киннаме и Хониате, Античная древность и средние века 33 (2002) 123–127; *ιστοία*, Мануил I глазами Киннама и Хониата, ВВ 64 (2005) 99–100; A. Simpson, S. Efthymiadis, Niketas Choniates. A Historian and a Writer, Geneva 2009.

¹⁶ J. Kalić, Idéologie impériale et l'histoire des Serbes au XII siècle, Actes du XV Congrès internationale d'études byzantines, IV, Athènes 1980, 144–152, 146.

¹⁷ В. коментаре Б. Ферјанчића у Византијски извори, IV; В. Сijanковић, Срби у поезији Теодора Продрома и Анонима Манганског, ЗРВИ 43 (2006) 437–450, 448.

¹⁸ E. Blanguez-Malamut — M. Cacouros, L'image des Serbes dans la rethorique byzantine de la seconde moitié du XIIe siècle, Byzantium. Identity, Image, Influence, XIX International Congress of Byzantine Studies, Copenhagen 18–24 August 1996, Major Papers, ed. K. Fledelius, Copenhagen 1996, 97–122.

¹⁹ А. Соловјев, Појам државе у средњовековној Србији, ГНЧ 42 (1933) 64–92, 68.

нијално право власти, и означава његов удео.²⁰ Појам „чест“, односно „честник“, преведен у условну терминологију модерне историографије, показатељ је тзв. удеоне власти, односно удеоних кнежевина.²¹ У целини гледано, није могуће са сигурношћу објаснити однос наслеђивања баштине, других видова стицања земље и добијања области на управу.²² Због патримонијалног карактера државе, модерним истраживачима су подаци о честима путоказ у трагању за опсегом удела које су имали представници претходне генерације.²³ Међутим, опсег „чести“ Немањиног оца, Завиде, није од непосредног значаја за нашу тему. Када је реч о Немањиној „чести“, подаци се у неким случајевима, барем на први поглед, искључују: област Реке је у житију „чест отечества“, а у другим блиским списима она спада у „грчку земљу“, јасно разграничену од појма „отечество“.²⁴ Без обзира на све то, из извора произлази да је између добијања „чести отечества“ и „царског сана“ прошао дужи временски период.

„Самодржни господин“ постао је „царствујући све српске земље“ — исказ се може схватити као да означава две етапе у историји Немањине власти, пре и после ступања на престо великог жупана. Може се схватити и другачије, да је „самодржни господин“ варирање титуле „господин наш и самодржац“ (коју, на почетку својих списа, уз очево име наводе и Сава и Стефан), без конотација историјског времена или неке суштинске разлике у значењу именичког и придевског облика, и да је то заправо само један те исти начин на који писац спомиње свога оца, лишен било какве намере да осветли мене његових титула. У сваком случају, „господин“ је део титуле врховних а у наредним stoleћима и подређених власти.²⁵ Појмови „владичество“ и „држава“ у Савином се житију најчешће налазе заједно. „Владичество“, уопште узев, означава владарску, некад и подређену власт, а „држава“ се односи на владарску власт или на право управе, што подразумева постојање одговарајућег објекта стварног права, тј. територију.²⁶ Немањино „владичество у држави“ један је целовит период његовог живота, окончан повлачењем са

²⁰ Т. Тарановски, Историја српског права у Немањинској држави, Београд 1931, 241–242.

²¹ У модерној литератури одавно се употребљава појам удеоног кнеза, што није технички термин епохе, в. Ј. Калић, Србија у доба кнеза Страцимира, Богородица градачка у историји српског народа, Чачак 1993, 47–56, 51–52; Благојевић, Српске удеоне кнежевине, 45–62; исти, Удеоне кнежевине, Лексикон српског средњег века, ур. С. Ђирковић — Р. Михаљчић, Београд 1999, 759.

²² С. Ђирковић, Преци Немањини и њихова постојбина, Стефан Немања — свети Симеон Мироточиви, историја и предање, 21–29, 26. Уп. Т. Живковић, Синови Завидини, Зборник Матице српске за историју 73 (2006) 7–25, 12; исти, Портрети српских владара, Београд 2006, 119–125.

²³ За пример таквог истраживачког поступка в. Ђирковић, нав. дело; Живковић, нав. дело.

²⁴ Ђ. Трифуновић, В. Бјелогрић, И. Брајовић, Хиландарска оснивачка повеља, Осам векова Студенице, ур. епископ Стефан и други, Београд 1986, 51–61, 54–55; Свети Сава, Сабрана дела, Житије, 148–149; Стефан Првовенчани, Сабрани списи, Хиландарска повеља, 2–13, 2–3.

²⁵ Р. Михаљчић, Господин, Лексикон српског средњег века, 121.

²⁶ Соловјев, нав. дело, 89; уп. М. Благојевић, Држава, Лексикон српског средњег века, 165–169.

власти, што упућује да почетак тог периода видимо у тренутку када је он био произведен у владара. Семантички, појам „владичество“ из Савиног житија, преклапа се са појмом „царски сан“ из Стефановог житија. Из изложених података следи закључак да Немања после добијања „царског сана“ постаје у својој „чести“ владар, и да тада почиње његова „владавина у држави“, чиме се желело нагласити квалитет његове власти, тј. да је он на свом уделу имао пуну власт (владичество = ἡ ἐξουσία, potestas; држава = τὸ κράτος, imperium, и слично). Не би требало искључити значење појма „држава“ у смислу објекта стварног права.

Према кратком синаксарском житију, Немања је заједно са „сродницима“ био „самодржац у области српскога престола“. Разграничене су две различите етапе у историји Немањине владавине, што би, дословно узето, сведочио о некој врсти удеоне владе Немање и његових сродника над Србијом, којој је уследила његова неподељена власт, технички речено монархија. Међу сродницима треба најпре помислити на Немањину старију браћу — на најстаријег, за којег се сматра да се звао Тихомир, затим на Страцимира и Мирослава.²⁷ Међутим, његови сродници су били и велики жупани Урош II Првослав, затим Белош и Деса.²⁸ Спомињање сродника уопште, а не браће, упућује на време када је велики жупан Србије био Урош II, или неко из његове генерације, Белош или Деса. У синаксарском житију посебну пажњу привлачи то што је удеоним владарима, Немањи и његовим сродницима, приписана титула „самодржац“. На први поглед, појам је у потпуности анахрон.

Карактеристични појмови наших извора, *владичество*, *држава*, *владичество у држави* и слично, затим *самодржац* трансперсоналне *области српског престола*, у конкретном случају Немањиним, својим се значењима у великој мери преклапају и заправо односе на исто. Њима треба додати и појам *царски сан*, схваћен као владарско достојанство. Нашим је изворима заједничко најпре то што почетке Немањине власти не везују за добијање (узимање) титуле великог жупана. Заједно узети у обзир, они, мање или више отворено, сведоче о удеоној власти чланова владарске породице у Србији у доба пре успостављања Немањине самовладе, као и о важним променама у природи те власти. Из њих произлази да је Немања, господар своје „чести“, своје владарско достојанство дуговао византијском цару, као и то да је, неко време, владао заједно са својим сродницима истог ранга. Одатле се поставља питање да ли је на чувеном састанку у Нишу само Немања добио „царски сан“, или је византијски цар у тој прилици и друге његове сроднике произвео у своје зависне владаре? Питање се своди на проблем порекла и природе власти удеоних владара, али и склоности династичке историографије да наглашава или пренаглашава конституционални значај појединих догађаја и односа, да приписује владарима анахроне титуле. Може се приметити да је

²⁷ С. Марјановић-Душанић, Владарска идеологија Немањића, 63.

²⁸ О проблемима у успостављању схеме родослова Немањиних предака в. Тирковић, нав. дело, 21–29.

византијском цару свакако морало бити у интересу да се као земаљски источник власти и нека врста врховног судије умеша у патримонијални систем власти великог жупана и његових сродника, и не изгледа вероватно да је његов приступ био у тој мери асиметричан, као што може изгледати уколико се ослонимо искључиво на слику историје коју пружа света историографија писана у кругу Немањиних потомака. Овакво виђење ствари, изван логичког приступа, има извесно упориште у иначе оскудним изворима.

Међутим, најпре треба размотрити хронолошке податке српских извора, односно изворну вредност појмова који у Стефановом спису означавају животну доба, а то су *дејџе*, *ојџрочина*, *јуноша*, *муџ*. О схватањима различитих животних доби и одговарајућим појмовима остао је траг у једном рукопису из XV века. Поставља се питање распрострањености таквих схватања, апсолутне или приближне тачности, сталности или променљивости појмова. Човеков живот одвијао се кроз седам доби, узраста: *младенац* (од рођења до пуне 4 године), *дејџе* или *дејџишиџи* (од пет до 14), *дејџишиџи* или *ојџрок* (од 15 до 22), *јуноша* (од 23 до 44), *муџ* (од 45 до 56 или 57), *сџар* (од 57 до 66 или 68), *мајџор* или *сџарац* (од 67 или 69 до смрти).²⁹

Колико су такви појмови из Стефановог житија употребљиви? Не може им се приписати апсолутна вредност, али се не могу ни олако, нити у потпуности, одбацити.³⁰ Очекивало би се, на пример, да Стефан употреби термин младенац а не отрок када говори о Немањином рођењу. Појам отрочина, аугментатив појма отрок, требало би да одговара добу од око 20 година. Стефанов податак да је Немања, узраставши до отроцине, добио чест отчества као да сведочи о неком устаљеном обичају, да властеоски синови добијају део државе на управу када за то стасају. То је, колико-толико, у складу са подацима о Савином животу, који је у узрасту од 15 година добио Хум на управу.³¹ Остаје да се у другој прилици провери да ли постоје сличности, разлике и утицаји схватања животне доби у правно развијенијим суседним срединама, Византији и Угарској.³²

Други хронолошки подаци не дају се у потпуности ускладити. На основу Савиних података о Немањином животу, излази да је он рођен 1112/3. године. У узрасту јуноше био би до 1157/8. године. Уколико узмемо да је власт самодржавног господина у држави повезана са добијањем царског сана, године се не поклапају у потпуности. Према Савиним хронолошким подацима, Немања је примио власт са 46 година, дакле, почетак његове владе пада

²⁹ В. Узрасти човекова живота, *Ђ. Трифуновић*, Азбучник српских средњовековних појмова, Београд 19902, 358–359.

³⁰ Уп. *В. Ђоровић*, Питање о хронологији у делима Св. Саве, Годишњица НЧ XLIX (1940) 1–69, 4–7.

³¹ Доментијан, Живот Светога Симеуна, 7.

³² Један савремени пример је случај угарског краља Гезе II (1141–1162), који је престо наследио малолетан, а проглашен је за витеза када је имао 16 година, у посебним околностима, пред чувену битку на Лајти у јесен 1146. године, у време када је његов ујак Белош као кнез палатин био најутицајнија личност у Угарској. *В. Ј. Калић*, Бан Белош, ЗРВИ 36 (1997) 63–81, 66.

у 6667, односно 1158/9. годину.³³ Можда не би требало видети проблем у разлици од годину или две, или неколико, с обзиром на удаљеност догађаја од писца и времена писања. Године апсолутне хронологије ваља у оваквом рачунању узети као приближне, посебно због околности да нам није познато на које су све начине кроз наше изворе могли претходно утицати разни календари (нпр. мартовско датирање). При одређивању приближне хронологије сусрета Манојла и Немање много је већи проблем то што се не зна за неки царев боравак у околини Ниша у време око 1158/9. године. Дословно узета, унутарња хронологија Стефановог житија показује још да је после даривања царског сана уследио период добрих односа Немањиних са царем, који су морали трајати неки временски период — Немању је цар волео, и он је гледао царске љубави. Унутарња хронологија такође показује да је до сукоба са браћом око зидања цркве Светог Николе дошло за владе најстаријег брата. Према једном византијском извору, почетак Тихомирове кратке владе може се датирати у лето 1165. године (в. даљи текст). Немања је тада био у узрасту мужа, што је сагласно Савиним подацима о његовом животу — рођен 1112/3, у узрасту мужа био би најраније од 1157. и најкасније до 1168. године. Штавише, Немањин долазак на власт се, према Савиној хронологији, практично поклапа са уласком у узраст мужа.

Ваља подсетити да се разматрани Савини подаци појављују у позном препису а да претходно нису одјекнули ни у једном другом извору. У тзв. млађим српским летописима постоје хронолошки подаци о Немањином животу који имају сопствену традицију, очигледно независну од Симеоновог ктиторског житија. Издвојили бисмо неке од њих. Према неким летописима, чије изворе није могуће одгонетнути, Немања је почео да влада као велики жупан („узео/добрио началство у српској земљи која се зове Рас“) 24. године владе Манојла Комнина — дакле, између 1. септембра 1165. и 31. августа 1166. године. Према другом хронолошком податку истих извора, чије се тумачење и реконструкција наслањају на податак о години владе Манојла Комнина, изгледа да је Немања дошао на власт 6674, дакле исте 1165/6. године.³⁴ У једном броју млађих летописа сачувана је традиција према којој је Немањина влада трајала 42 године.³⁵

Тако на почетке Немањине владе гледају познији српски извори. Савремених готово и да нема. Натпис у којем је споменут његов брат Стефан

³³ Свети Сава, Сабрана дела, Житије, 188–189. О питањима хронологије Немањиног живота в. детаљније *Р. Новаковић*, Када се родио и када је почео да влада Стефан Немања, Историјски гласник 3–4 (1958) 165–192, 182–184; *С. Пиривајрић*, Прилог хронологији почетка Немањине власти, ЗРВИ 29–30 (1991) 125–136, 129.

³⁴ Стари српски родослови и летописи, пр. *Љ. Стојановић*, Београд — Сремски Карловци 1927, 184, 190. За тумачење података Хиландарског летописа в. *Новаковић*, нав. дело, 186–188; уп. *Пиривајрић*, Прилог хронологији почетка Немањине власти, 130–131. На основу византијског схватања „царске године“, тј. начина рачунања година владавине, може се извести да 24. година владе Манојла I одговара 1165/6. години, уп. *Д. Анастасијевић*, Царский годъ в Византии, SK XI (1940) 147–200, 196–197.

³⁵ Стари српски родослови и летописи, 170, 171, 174, 175, 177, 181, 184, 190, 193, 197.

Мирослав вероватно припада том времену. Сачувани су и печати Стефана Страцимира и Стефана Немање, истог типа као што су печати припадника византијске администрације, са грчким писменима. Немањин има титулу жупана а Страцимиров је без титуле, оба су са представом Светог Стефана.³⁶ Ови извори отварају питање порекла и смисла имена Стефан код четворице браће, јер се по аналогији исто може претпоставити и за најстаријег брата (Стефана) Тихомира.³⁷ Печат Стефана Немање је, међутим, спорне атрибуције — не може бити искључено да је припадао Стефану Немањи Другом, чије се старије лично име после краљевског крунисања више не појављује. Печат Стефана Страцимира не би се могао везати за доба када је био удеони владар, самим тим што не садржи никакву титулу.³⁸ Удеони владари носили су одговарајуће титуле, кнез односно *comes*, посведочене релативно малим бројем примера.³⁹

У малобројним савременим српским изворима, првенствено онима документарног карактера, као што је одавно уочено, титула „самодржац“, што је словенски превод титуле автократор, односно император, не може се срести. О појави овог прворазредног политичког и идеолошког појма код Срба писано је у много наврата.⁴⁰ У актима намењеним спољном, међудржавном општењу појам се користи после краљевског крунисања 1217. године и да означи независност владара од друге земаљске власти. Међутим, његова употреба у списима или записима историографског карактера који се односе на другу половину 12. века, у време када је византијски цар врховни господар над Србијом и њеним владарима, отвара различита питања. Околност што се најстарији познати пример налази у запису старца Симеона говори у прилог томе да појам не би требало сматрати анахроним, нити га везивати искључиво за идеолошке претензије династичког круга у смислу истицања старине некаквог псеудо-суверенитета. Велики жупани су се, с обзиром на свој конституционални положај, могли сматрати суверени пред својим поданицима, мада у међународном јавноправном саобраћају себе нису могли називати самодршцима.⁴¹ Увођење ове титуле у домаћи политички речник, ограничено на унутрашњу употребу, може се довести у везу са престанком непосредног

³⁶ Најстарији српски ћирилски натписи, изд. Б. Чигоја, Београд 2008, 34–35; *Ј. Петровић*, Печат Стефана Немање, Нумизматичар 2 (1935) 27–28; *Д. Гај-Пойовић*, Печат Стефана Страцимира, Нумизматичар 6 (1983) 131–133.

³⁷ Уп. *Марјановић-Душанић*, Владарска идеологија Немањића, 43.

³⁸ Проблеме атрибуције и хронологије Немањиних печата изнео је недавно Б. Зарковић, Печати Стефана Немање, Баштина 12 (2002) 245–254, сматрајући да печат припада Стефану Немањи оцу. Одсуство владарске титуле на Страцимировом печату истакао је *Живковић*, Синици Завидини, 12 н. 20.

³⁹ *М. Благојевић*, Титуле принчева из куће Немањића, Манастир Морача, ур. Б. Тодић, Д. Пойовић, Београд 2006, 33–44; *исти*, Велики кнез и земаљски кнез, ЗРВИ 41 (2004) 293–318.

⁴⁰ *Г. Остџрогорски*, Автократор и самодржац, Глас СКА CLXIV 84 (1935) 95–187, 142; детаљно: *Марјановић-Душанић*, Владарска идеологија Немањића, 58–66. В. и Б. *Ферјанчић*, Самодржац, Лексикон српског средњег века, 642–643. Важно је нагласити да овај појам није део владарске титулатуре у споменутом натпису кнеза Мирослава, в. нап. бр. 36.

⁴¹ Уп. *Марјановић-Душанић*, Владарска идеологија Немањића, 64.

војно-управног присуства царства у Србији, када се велики жупан де факто појављује као једини непосредни владар својих поданика, локални „самодржац“ без ауре универзалних претензија. Ипак, престанак зависног, вазалног односа великог жупана и византијског цара, после смрти Манојла Комнина († 1180), јесте тренутак када је велики жупан Србије пред својим поданицима могао да себе с пуним правом сматра самодршцем.⁴² Узимање титуле самодржац одјекнуло је у запису старца Симеона и житијима Светог Симеона које су написали његови синови, мада остаје извесна дилема да ли се у појединим случајевима може говорити о тенденцији да се „самодржавни“ карактер Немањине власти протегне даље у прошлост, у период док је био удеони владар („самодржни господин области своје“, „самодржни господин“). Та је тенденција јасније уочљива у кратком синаксарском житију. У овом је спису титула самодржца део једног особеног политичко-правног погледа на блиску прошлост, чији је смисао био да на изванредан начин аугментира положај удеоног владара, нагласи његову самосталност, те је као таква она израз својеврсног историцизма, део једне индиректне апологије светог Симеона. Треба, наиме, имати у виду да су се удеони владари у своје време заиста сукобили управо због тога што је један од њих, Стефан Немања, своју власт схватио као самосталну, такође и самодржавну.

Шта је положај удеоних владара значио у вршењу стварне власти? Они су на својим областима убирали приходе, имали своју властелу и војску, али је у међународним односима, половином XII века, само велики жупан био пуноправни владар.⁴³ Када су у питању војне обавезе, у византијским изворима је остало трага о обавезама великог жупана према византијском цару, али не о непосредним обавезама жупана или кнежева. После изгубљене битке на Тари 1150. године Урош II морао је да прихвати теже војне (вазалне) обавезе према цару. Уколико би цар ратовао у Европи, његова је обавеза била да учествује са 2 000 војника, а уколико би рат био вођен у Азији, уместо дотадашњих 300 војника, морао је да цару убудуће шаље 500 војника.⁴⁴ Велики жупан је био непосредно одговоран цару за испуњење војних (вазалних) обавеза, а то је морало подразумевати претходно организовање посебних одреда под командом жупана. Међутим, додељивање царских посела носиоцима царског сана, попут Дубочице коју је цар дао Немањи „од своје земље“, упућује на закључак да је титулар за своју службу одговарао самом цару, и тако заправо био царски промијар.⁴⁵ У припремама за поход на иконијског султана Килиџ Арслана, 1160. године, Манојло Комнин је очекивао и „архижупана Далмације“, вероватно управо Уроша II, „заједно са његовим снагама“.⁴⁶ Тај

⁴² Уп. *Lj. Maksimović*, *L'idéologie du souverain dans l'État serbe et la construction de Studenica*, Студеница и византијска уметност око 1200. године, ур. *B. Kopar*, Београд 1988, 35–49, 36–37.

⁴³ *М. Благојевић, Д. Медаковић*, *Историја српске државности*, Београд 2000, 97.

⁴⁴ *Ј. Калић*, *Рашки велики жупан Урош II*, ЗРВИ 12 (1970) 21–39, 36.

⁴⁵ Уп. *Благојевић*, *Српске удеоне кнежевине*, 59.

⁴⁶ *Cinnamus*, 199.12–15.

податак, међутим, не мора да значи ништа друго него да је велики жупан био врховни командант војске. Велики жупан Деса морао је лета 1165. године, непосредно пред свој пад са власти, да узме учешћа у византијско-угарском рату на челу српских трупа, које су наступале као испомоћ царској војсци.⁴⁷ Српске су трупе, такође као помоћна војска, учествовале у одлучним биткама царевих војсковођа лета 1167. у Угарској, али остаје непознато ко их је сабрао и упутио.⁴⁸

Неки „царски“, па и „самодржавни“ атрибути удеоних владара могу бити наслућени или препознати у изворним подацима који се односе на њихову ктиторску делатност. Из Стефановог списка види се да су обнављање и градња првих задужбина у Топлици уследили пошто је Немања добио царски сан. Храм Пресвете Богородице снабдео је, поред осталог, и „свим црквеним правдама“, односно, извршио је све правне радње неопходне за установљење задужбине.⁴⁹ Храм Светог Николе добио је свој типик.⁵⁰ Обнова и подизање задужбина, снабдевање истих типиком и имањима, издавање одговарајућих исправа, све су то била „царска“ тј. владарска права једног удеоног господара. Подизање првих рашких цркава ваљало би посебно размотрити с обзиром на одговарајуће савремене појаве у Царству, на оснивање приватних побожних задужбина и, посебно, на установу харистикија.⁵¹ Прве Немањине задужбине биле су појаве изузетне сложености.⁵² Без обзира на византијске моделе, узоре и питање владарских компетенција, право на ктиторски чин није имао само Немања, и то се види већ из околности да је градња цркава морала бити договорена на владарском савету, са осталом браћом, која су у томе морали бити једнаких права.⁵³ Можемо да претпоставимо да би таква одлука потом требало да буде објављена на владарском сабору. Међутим, први сабор Немањиног доба који је изворно потврђен јесте тек онај на којем је он оптужен и затворен због наводног прекорачења своје удеоне власти, у вези са изградњом друге задужбине, за владе Тихомира, вероватно 1166. године.⁵⁴ Дословно узет, текст житија као да сведочи да је у случају друге

⁴⁷ R. Browning, A New Source in Byzantine-Hungarian Relations in the Twelfth Century, *Balkan Studies* 2/2 (1961) 173–214, 200.476–483.

⁴⁸ Cinnamus, 271.16–19.

⁴⁹ Стефан Првовенчани, Житије, 22–23. Појам „правда“ одговара појмовима δίκαιον, δικαιοσύνη, ius, iustitia, в. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, 656; Рјечник из књижевних старина српских, 2, 413–414.

⁵⁰ Стефан Првовенчани, Житије, 24–25. Појам „монашко правило“ односи се на типик.

⁵¹ О приватним задужбинама у Византији у доба Комнина, уопште в. J. Ph. Thomas, *Private Religious Foundations in the Byzantine Empire*, Washington 1987, 214–244; о ктиторству в. С. Троицки, Ктиторско право у Византији и Немањинској Србији, Глас СКА CLXVIII (1935) 79–135; в. М. Шуица, Ктитор, Лексикон српског средњег века, 336–339.

⁵² На особености појаве и сложеност значења прве Немањине задужбине у оквирима Охридске архиепископије упозорава И. Штевовић, Историјски извор и историја уметности: Богородичина црква у Топлици, Зограф 35 (2011), у припреми.

⁵³ Стефан Првовенчани, Житије, 24–25.

⁵⁴ М. Благојевић, Српски сабори и сабори отачаства Немањића, Глас САНУ CDX (2008) 1–40, 7–8.

задужбине формално право било на страни Немањине браће (тако би се могао схватити израз да су браћа била обузета „злом ревношћу“), али није сасвим јасно шта је све Немањи тада замерено (шта му „није приличило“). У најмању руку то што се о изградњи ове задужбине није договорио са браћом. Проблем се може сагледати и као питање да ли је Немања изградњом друге задужбине прекршио српски или византијски закон, или оба? Византијске, штавише цариградске одлике овог споменика упућују на закључак да је он изведен уз тесну и непомућену сарадњу са византијском страном.⁵⁵ Преведено у конкретне околности, то би значило да су га сазидали византијски мајстори, уз благослов нишког епископа, који је, свакако, деловао у симфонији са византијским командантом града.

Додељивање царскога сана одлучујуће је изменило политичку стварност и сакралну топографију Србије у другој половини XII века. Ваља приметити да догађај није имао непосредног или бар препознатљивог одраза у некој од византијских царских историја, чија су тема повремено били и српски велики жупани. Разлог општије природе може бити у историографским критеријима писаца, у познатој усредсређености царских историчара на причу о царским успесима, а ређе, и само када је то било неизбежно, о царским неуспесима. А политика према Немањи се у годинама када је Јован Кинам, непосредно после смрти Манојла Комнина († 1180), писао о славној владавини свог хероја, пре могла сматрати византијским неуспехом него успехом, посматрано у оквирима идеалног обрасца, кроз однос господар — поданик. Утолико не изненађује што је у Кинамовом спису једина епизода византијско-српских односа из Немањиног доба која је добила нешто више простора заправо једна, у смислу царске идеологије и гестологије, идеална сцена — познати случај обредног потчињавања неименованог српског архижупана византијском цару, после неуспелог одметања 1172. године. Сличан је приступ и Никите Хонијата, чија је царска историја настала после пада Цариграда под Латине 1204. године, и који, када је Стефан Немања у питању, даје један, веома важан, синоптички приказ успешне Манојлове политике према топарху и сатрапу Срба. Из Цариграда су на Немању гледали као на царског намесника у Србији.⁵⁶ Питања односа византијских историчара према Не-

⁵⁵ За цариградске узор и утицаје у архитектури в. *В. Кораћ, М. Шућућ*, Архитектура византијског света, Београд 1998, 167, 236; *М. Шућућ*, Цариградски извори архитектуре цркве Светог Николе у Куршумлији, Стефан Немања — Свети Симеон Мироточиви, 171–179; недавно је изнето мишљење да се Немањина делатност односи на доградњу ексонартекса са кулама, а да су главни део цркве, фунерарне намене, претходно били зидали престонички мајстори, можда непосредно после 1149–50. године, в. *Ћ. Ћурчић*, Architecture in the Balkans from Diocletian to Süleyman the Magnificent, New Haven/London 2010, 402–402, 492–493.

⁵⁶ Cinnamus, 286.18–288.3; Choniates, 158.85 — 159.17; уп. превод *Н. Радошевић* и коментар *Ј. Калић* у Никита Хонијат, Византијски извори за историју народа Југославије, т. IV, 107–171, бр. 11, 144–148, 147; уп. *Максимовић*, Србија и методи управљања царством у XII веку, 61; *idem*, Byzantinische Herrscherideologie und Regierungsmethoden im Falle Serbien. Ein Beitrag zum Verständnis des Byzantinischen Commonwealth, ΠΟΛΥΠΛΕΥΡΟΣ ΝΟΥΣ. Miscellanea für Peter Schreiner zu seinem 60. Geburtstag, herausgegeben von C. Scholz und G. Makris, München — Leipzig 2000, 174–192, 178–180.

мањи и Србији свакако да превазилазе оквире овога рада. Ипак, овим се изворима морамо окренути као главном врелу података о влади Манојла Комнина, и покушати да увидом у њих, у друге изворе али и у новија истраживања сродних тема, дођемо до одговора на питање када је Немањи, и његовој браћи, могао бити дарован царски сан.⁵⁷

У непосредној вези са овим питањима јесте присуство византијског гарнизона у Расу, односно у рашкој области, и домет власти византијског цара над Србијом. Византијска власт, нестала током устанка Георгија Војтеха и Константина Бодина 1072. године, обновљена је негде у почетку владе Јована II Комнина.⁵⁸ Она поново престаје 1127, на почетку византијско-угарског рата, у којем је велики жупан Урош I био савезник Угара а противник царства. Нема података да је после склапања мира, 1129. године, успостављена непосредна византијска власт присуством војске и одговарајућег царског намесника у тврђави Рас. Одредбе мира из 1129. године, о којима није остало непосредног трага, свакако да су укључивале Србију и одређивале видове остваривања релативне равнотеже византијских и угарских утицаја у Србији.⁵⁹ Сматра се да је део споразума био и брак Јелене, кћери Уроша I, са Белом (братом од стрица тадашњег угарског краља Стефана II), који је стицајем околности касније постао угарски краљ, а склапање брака се обично датира у 1129. годину.⁶⁰ Свом господару, византијском цару, српски владар је дуговао војну службу. С новим византијско-угарским ратом 1149, привремено је престало византијско господство, али је оно ускоро обновљено ратним успесима самог Манојла Комнина, који је 1150. године освојио тврђаву Рас. После склапања мира између Византије и Угарске 1152. године, следеће, 1153. године, дошло је до завере царевог брата Андроника Комнина, заповедника Браничева, који је ступио у везу са Угрима, Немцима и Србима и помогао Деси да, крајем те или почетком следеће године, дође на власт уместо Уроша II, чију лојалност Царству тек што је био претњом изнудио Манојло Комнин. Подухват Андроника Комнина доживео је почетком јесени

⁵⁷ Новија литература: *F. Makk*, *The Arpads and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century*, Budapest 1989; *J. Lešny*, *Studia nad początkami serbskiej monarchii Nemaniczków (połowa XI — koniec XII wieku)*, Wrocław 1989; *P. Magdalino*, *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143–1180*, Cambridge 1993 (веома значајна студија, када се ради о српским владарима местимично меша личности); *P. Stephenson*, *Byzantium's Balkan Recovery. A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204*, Cambridge 2000 (општи преглед са добро организованим садржајем, некад сумаран, са погрешном хронологијом); *В. Сijanковић*, *Манојло Комнин*, Београд 2008 (научна студија прилагођена карактеру едиције, без научног апарата).

⁵⁸ За опште прилике у српским земљама в. *Историја српског народа*, 180–196, 197–211, са изворима (*С. Ђирковић*, *Ј. Калић*). Уп. превод и коментар одговарајућих одломака византијских извора (Кинам, Хонијат, ретори) у *Византијски извори*, IV (*Н. Радошевић*, *Ј. Калић*, *Б. Ферјанчић*).

⁵⁹ *Живковић*, *Синови Завидини*, 21–22.

⁶⁰ *Chronicon pictum Vindobonense*, *Scriptorum rerum Hungaricarum*, I, ed. *E. Szentpétery*, Budapest 1937, 443; в. *Ј. Калић*, *Европа и Срби у XII веку*, Глас САНУ CCCLXXXIV (1998) 95–106, 97.

1154. године неуспех.⁶¹ Манојло Комнин је следеће, 1155. године, успешно окончао сукоб са Угарском.⁶² Претходно је пресудио у српском спору око великожупанске власти између Уроша II и Десе тако што је вратио на власт првог, а другога убедио да се задовољи пређашњим. Сматра се да је Деса управо тада добио од цара област Дендру као условно добро.⁶³

Из једне дворске похвале цару, изговорене поводом његових великих успеха против разних непријатеља, види се да је он, пресуђујући у српској међусобици 1155. године, имао начина да утиче на држање „одметнутих“ српских жупана, односно да их натера да поштују његовог изабраника Уроша II. У ранијој сличној прилици дворски песник је такође споменуо српске жупане, који су били удостојени да виде победоносног, лаву подобног цара.⁶⁴ То су веома важна сведочанства, која, с једне стране, показују значај жупана као носилаца помесне власти и војних заповедника, а с друге, мада уопштено, сведоче о могућностима византијског цара да утиче на унутрашње односе у Србији. Требало би се задржати на подацима о суђењу које је уприличио византијски цар, и истаћи неке моменте. Цар је наступао као „домоуправитељ“ (οἰκονόμος), седео је на престолу постављеном на посебно припремљеној позорници, суђење се догодило у присуству страних посланика. Запажена је сличност догађаја са једном арбитражом Фридриха Барбаросе између данских претендената, јула 1152. на сабору у Мерсебургу, што су морали приметити и присутни немачки посланици.⁶⁵ Ретор, у складу са својом друштвеном улогом, хвали цара: „...ти враћаш власт ономе који с ње би збачен, повративши баштину, међу и удео (τὸ μέρος), опасујеш га да сигурније држи власт. Учвршћујеш га као уговором везаног и теби највернијег, а принуђујеш жупане који се беху одметнули, да поступају према његовим жељама и њему се покоравају. ...Отпадника пак ти убеди да се задовољи пређашњим, и више никако да не прекорачује нити прелази ни прескаче утврђене границе. Тако ти власти додељујеш (βραβεύεις τὰς ἀρχάς), тако премерујеш, тако одређујеш слугама својим и штитоношама својим уделе (τὰ μέρος), међе и баштине, пазећи да додељено буде неутуђиво онима који се верно држе онога што је утврђено. Тако ти далматске великаше (τοὺς προύχοντας Δαλμάτας), који се поравнати не могаху, тако ти оне који у слози не живљаху нити се

⁶¹ Bizánci költemények Mánuel császár Magyar hadjáratairól, ed. I. Rác, Budapest 1941, 32.271–34.342; в. С. *Πυριαιτήριον*, Одметник Теодора Продрома. Из историје византијско-угарско-српских односа у XII веку, Трећа југословенска конференција византолога, Београд–Крушевац 2002, 327–334. Овај Теодор Продром, тзв. Млађи, у новијој литератури се чешће назива Аноним Мангански; најављено је критичко издање, в. *Magdalino*, The Empire of Manuel I Komnenos, 494 sq.

⁶² P. Stephenson, Manuel I Comnenus and Geza II: A Revised Context and Chronology for Hungaro-Byzantine Relations, 1148–1155, BSl 55 (1994) 251–277.

⁶³ Cinnamos, 204.15–21; Bizánci költemények, 34.340–342. Хронологија додељивања Дендре: К. Јуречек, Историја Срба, I, Београд 19522, 144.

⁶⁴ Bizánci költemények 34.333–334, 24.25–29; уп. превод одговарајућег одломка и коментар Б. Ферјанчића: Теодор Продром, Византијски извори IV, 180–183, 182 н.55, 179–180.

⁶⁵ *Magdalino*, The Empire of Manuel I Komnenos, 56; E. Blanguez-Malamut — M. Cacouros, L'image des Serbes, 109; Stephenson, Byzantium's Balkan Frontier, 245–247.

слагаху, уједини као музику у једно сагласје. Онај који зна да усаглашава у добар поредак градове и различита хтења многих грађана (πολεῖς καὶ γνῶμας πολιτῶν πολλῶν ἑτερογνῶμους), тај би с правом најпре могао бити назван музичарем. Добро и мудро онима пресудивши и поставивши им границе, и свакоме одредивши меру, и све ствари код Далмата удесивши како си намеравао, окрећеш своје узде ка дунавским странама...“.⁶⁶ Свакако да ови стихови анонимног песника јесу уопштени, али треба подсетити да дворска поезија увек обилује општим местима; с друге стране, они показују не само каква је права византијски цар имао у Србији, већ и неке конкретне владарске одлуке. Несумњиво, овом скупу су, заједно са Урошем и Десом, присуствовале и друге најистакнутије личности Србије. Занимљив је помен „градова“ и „грађана“ који имају „различита хтења“. Не може бити говора о томе да је ретор употребио појам град, односно градови и грађани, у дословном или техничком смислу. Биће да се радило о фигури, уопштеној реминисценцији на партикуларизам античког грчког полиса, што је још једно сведочанство о поделама у Србији у то доба.⁶⁷ Споменута „додела власти“ можда се односи управо на конкретан чин произвођења владара, доделу „царског сана“. Пажње је вредна употреба глагола βραβεύω, који упућује на технички термин τὸ βραβεῖον (дословно „награда“), односно инсигније којима су високи достојанственици двора увођени у своје звање.⁶⁸ (Ово је посебно занимљиво с обзиром на давнашње претпоставке да је „царски сан“ значио добијање византијске дворске титуле). Исто тако, спомињање „удела, међа и баштине, граница, мера“ се може односити на царске одлуке о којима, треба и на овом месту истаћи, не знамо довољно. Познати су случајеви који показују да је византијски цар одређене области царства давао српским жупанима као условни посед (случај Десе и области Дендре, Примислава — Уроша II и његове „планинске области“), или наследни посед (случај Немања и области Глбочице).⁶⁹ Биће да и Дубочицу ваља сматрати као условни посед, у светлости наведеног податка ретора да је „додељено неутуђиво онима који се верно држе онога што је утврђено“. (Управо с тог разлога Дубочица је у Хиландарској повељи наведена као једна од области коју је Немања освојио од „грчке земље“). Питање односа царског суверенитета, владарског права и власништва над земљом морало је бити од одлучујућег значаја за успон ло-

⁶⁶ Bizánci költemények, 34.328–350; уп. превод и коментар Б. Ферјанчића, Теодор Протроп, 181–183.

⁶⁷ Реминисценције на конкретне античке градове и личности биле су омиљене у византијској књижевности, в. А. Rhyby, Reminiszenzen an antike Stätten in der mittel- und spätbyzantinischen Literatur. Eine Untersuchung zur Antikenrezeption in Byzanz, Göttingen 2003.

⁶⁸ В. Филотејев клитерологион, Les listes de préseance byzantines du IX^e et XI^e siècle, ed. N. Oikonomides, Paris 1972.

⁶⁹ Cinnamos, 203.22–204.11; Стефан Првовенчани, Житије, 20–23. Према новијим истраживањима загонетна Дендра једним је делом истоветна жупи Реке, уп. М. Благојевић, Жупа Реке и „Дендра“ (Δένδρα) Јована Кинама, ЗРВИ 35 (1996) 197–212, 210–211. Вреди приметити да су Реке и Глбочица наведене као „грчке земље“ које је Немања приложио „отечеству“, в. Хиландарска повеља, 54; уп. Сава, Житије, 149–150; Стефан Првовенчани, Хиландарска повеља, 2–3.

калних структура власти, а касније и за постепено и коначно осамостаљивање Србије. О томе се, углавном, можемо само домишљати, као и о приликама које је у погледу односа локалних власти и власништва над земљом затекла царска војска када је негде у почетку владе Јована Комнина поново завладала Србијом. Проблем ваља сагледати и у односу на установу проније, која је од доба Комнина била кључна за војно-управно организовање царства, и феномена византијског феудализма уопште.⁷⁰ Такође, поставља се питање природе личних веза византијског цара са члановима српске владарске породице, њихове обредно-инсигниолошке стране.⁷¹ Византијски војни заповедник у Расу, док га је тамо било, можда је, као царски чиновник, имао неку улогу приликом распоређивања „чести отечества“ међу припадницима владарске породице, поштовању патримонијалног права и извршавању војних вазалних обавеза према царству. Међутим, у подацима који се односе на збивања 1153–55. нема спомена о византијском заповеднику у Расу. Археолошка истраживања показују да се негде у ово време византијска војска повлачи из рашке области.⁷² Дошло је до кључне промене карактера византијске власти у Србији. После повлачења војске може се говорити само о власти над Србијом, која се ослања на локалне структуре, на удеоне владаре и на епископе Охридске архиепископије, у првом реду на рашког епископа.

Није тачно познато где је цар пресуђивао у српском спору око власти 1155. године. Према податку царског ретора, то се догодило негде на путу који води у Србију, ван њених граница.⁷³ Врло је могуће да је та церемонија уприличена управо у околини Ниша. (После суђења цар се окренуо „дунавским странама“). Таква хронологија и идентификација догађаја у складу је са Стефановим податком да је Немања добио царски сан од Манојла Комнина у време док је још био јуноша. О неком другом боравку цара Манојла у нишкој области тих година може се само претпостављати. Зна се да је у време када је доношена пресуда против извесних јеретика, цар био у војном логору у Пелагонији, у зиму 1155/56. године.⁷⁴ У јесен 1158. године отишао је у Киликију и даље на Блиски Исток, где се бавио у наредном периоду, до априла 1159.⁷⁵

⁷⁰ Максимовић, Србија и методи управљања царством у XII веку, 56–57, 62.

⁷¹ В. нпр. А. Laiou, The Emperor's word: chrysobulls, oaths and synallagmatic relations in Byzantium (11th–12th c.), *Mélanges Gilbert Dagron*, TM 14 (2002), 347–362; за инсигније, в. претпоставку Марјановић-Душанић, Владарска идеологија Немањића, 46.

⁷² Речено се односи на истраживања локалитета Градина крај ушћа Себечевске реке у Рашку, независно од проблема топонимије и убикације града Раса, међусобног односа насеља и утврђења у рашкој области, итд, о чему постоје различита мишљења, в. М. Поповић, *Tvrđjava Ras*, Beograd 1999; Ј. Калић, *Стара Рашка*, Глас САНУ CDXIV (2010) 105–114.

⁷³ *Fontes rerum byzantinorum*, ed. W. Regel, I, Petropoli 1892, 163.22–164.12; Bizánci költemények, 32.262 sq. Уп. Б. Ферјанчић, Михаил Солунски, Теодор Продром, Византијски извори, IV, 190–192, 180 сл; о коришћеним путевима в. Љ. Максимовић, Србија и правци византијских похода у XII веку, ЗРВИ 23 (1980) 7–20.

⁷⁴ Choniates, 210.85–211.10.

⁷⁵ Choniates, 102.88, 112.50–59; Magdalino, The Empire of Manuel I Komnenos, 67 sq.

Током следећих неколико година нема цареve делатности на северозападним границама царства.

Доделу владарског достојанства, претпостављену приликом церемоније суђења 1155. године, треба размотрити најпре у контексту односа са Угарском и проблема западних граница области јурисдикције Охридског архиепископа. Односи Византије и Угарске, после склопљеног мира, били су, углавном, непомућени све до смрти краља Гезе II († 31. маја 1162). Краљ Геза је био сестрић великог жупана Уроша II, као и његове браће, утицајног Белоша, чија је каријера више везана за Угарску него за Србију, и Десе. Завидини синови су, судећи према областима за које се може сматрати да су их добили на управу и у посед, морали бити веома угледни и утицајни у Србији Уроша II. У Немањином житију од Стефана стоји да је цар био обавештен о Немањиној чистоти, смерности и кротости, пре него што му је дао царски сан. Указано је на побожне конотације тих појмова.⁷⁶ Смерност и кротост су, поред осталог, биле и врлине опхођења према цару.⁷⁷ Биће да се ова похвала односи на Немањино држање током византијско-угарских сукоба 1153–55, када је део жупана подржавао угарског кандидата Десу, а део Уроша II, који је у то време, мада и сам колебљив, био царев кандидат. Немања је могао бити међу оним жупанима који су били чврсто на византијској страни.⁷⁸ О поделама међу жупанима остало је трага у споменутом дворском слову посвећеном цару Манојлу („...принуђујеш жупане који се беху одметнули...; ...Далматске великаше који се поравнати не могаху, ...у слози не живљаху нити се слагаху...“ итд).⁷⁹ У целини гледано, Урош II и његова браћа Белош и Деса, били су угарски људи, посебно последња двојица. Белош је у Угарској заузимао положаје бана и палатина, и годинама је стајао иза спољне политике краљевства. Претпоставља се да се 1157. године вратио из Угарске у Србију.⁸⁰ Интересима Манојла Комнина, потреби да се угарској странци у Србији супротстави византијска и подстакне подизање црквених задужбина у оквирима Охридске архиепископије одговарала је подршка некој утицајној групи великаша. У подацима Анонима Манганског о пресуђивању у српским споровима могу се препознати трагови конкретне цареve делатности као врхунског земаљског ауторитета у том делу икумене, преуређења прилика у Србији преко успостављања личног односа са господарима чести и произвођења њих у сопствене удеоне владаре, обавезне на верност великом жупану. Заправо би се то односило само на Завидине синове — синови Уроша I већ су били владари — Урош II у Рашкој тј. Србији, Деса у Захумљу, Травунији и

⁷⁶ J. Калић, Српска држава и Охридска архиепископија у XII веку, ЗРВИ 44/1 (2007) 197–208, 204.

⁷⁷ Уп. сличну терминологију у Кантакузиновом опису састанка цара Андроника III и краља Душана, в. Ioannis Cantacuzeni eximperatoris historiarum libri IV, cura L. Shopeni, Bonnæ 1828–1832, I, 475.19–21.

⁷⁸ Уп. Живковић, Портрети српских владара, 137.

⁷⁹ Bizánci költemények, 34.328–350.

⁸⁰ Калић, Бан Белош, 67.

Горњој Зети (Дукљи), док је Белош у томе тренутку бан Хрватске и Далмације и палатин Угарске. Вероватно је да би одлазак Десе из Захумља требало везати за исход суђења и добијање Дендре.⁸¹ Од посебне би важности било присуство страних посланика на том догађају, као сведока царских одлука и новог уређења у Србији. Некадашњи „честници“ свој положај у области српског престола нису више договали само патримонијалном праву и односу са великим жупаном, већ и византијском цару лично.

У погледу хронологије, овакво тумачење наслања се на податке из, ипак, доста познијих српских извора. Уколико за споменути догађај из 1155. године вежемо доделу царског сана, пада у очи већ споменути несклад са Савиним хронолошким податком о дужини Немањиног владичества од 37 година, односно о почетку његове владе негде око 1158/9. године, као и склад са подацима млађих летописа о 42 године Немањине владе, што одговара периоду од 1155. до 1196. године, ако се године власти рачунају према византијским схватањима о царској години.

Међутим, заправо једини податак који добијање царског сана хронолошки повезује са почетком Немањиног владичества у држави јесте спомен Немање као јуноше, стављен у контекст хронолошких података о Немањином животу који се налазе у његовом ктиторском житију или у млађим летописима. Ти се подаци морају узети у обзир, али се ствари морају размотрити и ван датих хронолошких оквира, не само због тога што се у такве податке може урачунати нека грешка, већ и због недоследне употребе појмова који означавају животни узраст, као и раније споменутог посебног односа писаца житија ка историјском времену, то јест манира спајања или размештања временских равни. То је начелни разлог због којег у разматрању хронологије царског сана, односно околности у којима је могло доћи до конкретног састанка Немањиног са Манојлом, треба узети у обзир и нешто каснији период, када је византијски цар такође могао имати интереса да се умеша у унутрашње устројство српског отечества.

У односима Царства са Угарском до нових заплета дошло је после смрти краља Гезе II, а они су трајали од лета 1162. до лета 1167. године.⁸² За тај период имамо и податке о боравку цара Манојла у Нишу. Кинам доноси опширан исказ о његовом походу на Угарску и путовању до Београда, када се зауставио у Нишу и, поред осталог, на кратко посветио и приликама у Србији. Цар је тада сменио српског великог жупана Десу и дао да се он затвори у царску палату. Овај догађај може се датирати у лето 1163. године, негде у месец август или септембар, за време царевог боравка у граду, када је тамо примио и једно посланство угарског краља Стефана III.⁸³ И Хонијат зна за

⁸¹ Није познато када је Мирослав постао кнез Захумља, в. С. *Мишић*, Хумска земља у средњем веку, Београд 1994, 47–48.

⁸² В. коментаре *Ј. Калић*, Јован Кинам, Никита Хонијат, Византијски извори, IV, 56–101, 130–143; *Макк*, The Arpads and the Comneni, 79–106; *Stephenson*, Byzantium's Balkan Recovery, 247–261.

⁸³ Cinnamos, 212.5–215.9; Византијски извори, IV, 60–66.

једну расправу цара са Десом, али са различитим исходом и другачијом релативном хронологијом. Манојло Комнин је, негде у близини границе са Србијом, Деси опростио кривицу и вратио га на власт, а то се, датирано према месту тог догађаја у Хонијатовом спису, догодило 1165. године.⁸⁴

Поставља се питање како схватити и протумачити ове вести — да ли се ради о различитим догађајима, или о истом догађају саопштеном у две различите верзије. Или, можда, о догађајима који су и у једном и у другом извору изнети у погрешном контексту, те би Кинамову епизоду просто требало датирати у 1165. а Хонијатову у 1163. годину.⁸⁵ Смењивање Десе у лето 1163. године недавно је везано за сусрет цара Манојла са Немањом и доделу царског сана, односно дворског достојанства. На састанку је био присутан и охридски архиепископ Јован Комнин, који је, вероватно, био претходно препоручио Немању цару. Сматра се да је подржавао његову ктиторску делатност у топличком крају.⁸⁶

Питање датирања Десиного свргавања је од посебне важности за питање почетка власти Тихомира, Немањиног најстаријег брата. Нешто светлости у то питање уноси један говор византијског ретора Михаила Анхијалског, посвећен цару Манојлу Комнину и настао у време византијско-угарских ратова. Говор се односи на догађаје из 1164. и 1165. године, а био је свечано декламован непосредно пре Богојављања 1166. године.⁸⁷ Један део овог говора посвећен је и Дачанима (Србима) и њиховом „одметништву“ од цара, односно савезништву са Пеонцима (Угрима) које је пропало када се умешао цар, па је на крају Дачанин морао да се цару потчини и учествује у рату против Пеонца као помоћни одред његове војске. Од посебне је важности реторов исказ да је Дачанин морао да прихвати додељеног владара, којем је велики самодржац био поверио власт. Одметнути владар свакако је био Деса, а новопостављени, Тихомир. (Стефан Немања не долази у обзир, због тога што је на власт дошао свргавањем старије браће а не постављењем, а византијски цар је потврдио његов положај тек у јесен 1168. године.) Из хронологије самог говора и редоследа у њему изложених догађаја, изгледа да је до смене Десе и постављења Тихомира дошло негде у другој половини 1165. године.⁸⁸ Како онда разумети напред споменуте Кинамове и Хонијатове вести о Деси? Од користи би могао бити међународни контекст његове владавине.

⁸⁴ Choniates, 178.7 — 179.4; Византијски извори, IV, 138–139.

⁸⁵ *Живковић*, Портрети српских владара, Београд 2006, 149.

⁸⁶ *Калић*, Српска држава и Охридска архиепископија у XII веку, 204.

⁸⁷ *Browning*, A New Source in Byzantine/Hungarian Relations in the Twelfth Century, 201.495–497, уп. превод и коментар *Б. Ферјанчића*, Михаилo Анхијалски, Византијски извори, IV, 199–206, 204; садржај беседе односи се на збивања 1164. и 1165. године: *Makk*, The Arpads and the Comneni, 102–103.

⁸⁸ *Пириватрић*, Прилог хронологији почетка Немањине власти, 131–132; *Ферјанчић*, Стефан Немања у византијској политици друге половине XII века, 34. *Blangez-Malamut* — *Cacouros*, L’image des Serbes, 111, у додељеном владару препознају Немању.

О Десиной владавини Србијом зна се мало.⁸⁹ Уопште, о приликама у Србији, о месту Србије у изузетно сложеним и променљивим византијско-угарским односима тога доба зна се мало, колико омогућавају малобројни подаци извора, међу којима има и недовољно одређених и тешко објашњивих. Ритам промена у византијско-угарским односима од кључног је значаја за разумевање, или макар наслућивање, прилика у Србији, а посредно и за закључке о судбини Десе. Истакнуто је већ да је посебно поглавље у тим односима отворено после смрти угарског краља Гезе II, маја 1162.⁹⁰ Манојло Комнин се мешао у вишегодишње угарске међусобице, током којих је подржавао Гезину браћу Ладислава и Стефана, сестриће великог жупана Десе. Цар је наставио да подржава Стефана и после његовог свргавања (кратко је владао као Стефан IV), све до његове насилне смрти у Земуну у пролеће 1165. године.⁹¹ То је време и када долази до смене на престолу великог жупана Србије, до смене Десе и постављања Тихомира. Однос Манојла Комнина према Деси био је у доброј мери одређен Десиним везама са владарском породицом Угарске, а те су везе за царство имале своје и лоше и добре стране. Како изгледа, Деса је и поред околности да је фактички био угарски човек имао своје место у византијској политици, конкретно, у успостављању релативне равнотеже византијских и угарских утицаја у Србији за живота Ладислава и Стефана IV. После смрти Стефана IV у априлу 1165. године, поновног освајања Срема са Земуну уз учешће помоћних трупа из Србије у лето 1165, затим освајања Далмације, Хрватске и Босне, изгледало је да је рат са угарским краљем окончан. Цар је тада могао да изврши смену владара Србије.⁹²

Дакле, и у контексту византијско-угарских односа 1162–67. има смисла тражити цареve мотиве за доделу царског сана, произвођење себи лојалних владара, итд. Имајући то у виду, до састанка у Нишу могло је доћи и 1163. и 1164. и 1165. године. О царевом боравку у Нишу имамо податак за 1163. годину, али се исто може претпоставити и за следеће две године.⁹³ Оно што нас, ипак, независно од других хронолошких података Саве и Стефана, као и познијих српских извора, упућује на неку ранију годину јесте податак о Немањиној ктиторској делатности, која почиње после добијања царског сана —

⁸⁹ Недавно је објављена биографија овог српског владара, в. *Живковић*, *Портрети српских владара*, 141–152.

⁹⁰ *P. Stephenson*, Manuel I Comnenus, the Hungarian crown and the “feudal subjection” of Hungary, 1162–1167, *BSI* 57 (1996) 33–59.

⁹¹ *S. Efthymiadis*, Niketas Choniates and Ioannis Kinnamos: the poisoning of Stephen IV of Hungary (13 April, 1165), *BZ* 101/1 (2008) 21–28.

⁹² Недавно је садржај једне песме Константина Манасиса везан за Десу и његово учешће у тријумфу Манојла Комнина у Цариграду 1165. године, а не за Стефана Немању, као што се, углавном, узимало, в. *Blange-Malamut — Cacouros*, *L’image des Serbes*, 110.

⁹³ У лето 1164. године Манојло је боравио у Нишу, вратио је у град руку светог Прокопија, коју су Угри 1072. године били пренели у Сирмијум, в. *Cinn.* 227.1–13, уп. Византијски извори, IV, 74–75; крајем јуна 1165. године Манојло је из Софије стигао на обалу Дунава близу Браничева, дакле, морао је ићи преко Ниша, *Cinn.* 240.6–8, уп. Византијски извори, IV, 79–80.

тешко да би се у три или четири грађевинске сезоне могли обавити радови на обе задужбине у Топлици. Такође, написано о односима Манојла и Немање („царска љубав“), као да сведочи да је између добијања царског сана и сукоба са браћом ипак прошло неко дуже време.

Анонимни писац синаксарског житија у својој краткој историји Немањине власти саопштава да је после удеоне власти „сродника“ у „области српскога престола“ Бог „затим“ учинио Немању „сама самодржца отачаства његовога“. Почетак Немањине самосталне владе у Србији можемо видети у приликама које су настале после одлучујуће битке са свргнутом и прогнаном браћом код Пантина, у којој је Тихомир погинуо, односно после новог сусрета са Манојлом Комнином, који је 1168. године свему томе уследио.⁹⁴ Међутим, у обзир долази и каснији датум. Удеоној власти Немање и браће дошао је крај у оним непознатим околностима које су кнеза Мирослава натерале да јуна 1190. затражи и добије право азила у Дубровнику. И кнез Страцимир се у изворима последњи пут појављује крајем 1189. године. Њихова удеона власт оставила је трага у изворима, можда најјаснијег у познатом уговору о миру са Дубровником из 1186. године (где су уз великог жупана Немању наведени и кнежеви Страцимир и Мирослав, који је уз Немању и потписао овај уговор), приликом састанка са Фридрихом Барбаросом у Нишу крајем јула 1189. (када, према немачком царском историчару, Немања дочекује Барбаросу заједно са Страцимиром и обавештава га о својим заједничким освајањима са браћом, а тада уговара и брак Тољена, синовца кнеза Мирослава, са кћери истарског маркгрофа Бертолда), као и у писму папе Климента III с краја исте године (упућеном „nobilibus viris megaiupano, Strachimiro et Miroslabo“).⁹⁵ Ово би се питање у некој другој прилици могло и дубље размотрити.

У светлости закључака о византијским утицајима на установу удеоне власти у Србији треба се, још једном, осврнути на несразмеран одјек те појаве у византијским и српским изворима. Он је објашњив утолико што писци византијских историја, у складу са својим историографским манирима, нису уносили такве детаље у своје царске историје, док у случају ретора имамо

⁹⁴ О бици код Пантина и Немањиним сукобу са Манојлом Комнином 1168. в. *Ј. Калић*, Српско-византијски сукоб 1168. године, Зборник ФФ XI-1 (1970) 193–204. О карактеру Немањине власти после битке код Пантина в. *С. Марјановић-Душанић*, Владарски знаци Стефана Немање, Стефан Немања — свети Симеон Мироточиви, 77–87, 84.

⁹⁵ Извори: уговор из 1190: Одабрани споменици српског права, пр. *А. Соловјев*, Београд 1926, бр. 7, 6–8; последњи савремени спомен Страцимира је управо у споменутом папином писму из 1189. године: *Codex diplomaticus*, II, ed. *T. Smičiklas*, Zagreb 1904, no. 223, 238; повеља из 1186. године: Дубровачка акта и повеље, I-1, пр. *Ј. Радонић*, Београд 1934, no. V, 7–9; о састанку са Барбаросом: *Ansbert, Historia de expeditione Friderici imperatoris*, ed. *A. Chroust*, Quellen zur geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I, MGH, Scriptores rerum Germanicarum, V, Berolini 1928, 27–28, 31, 46; за изворе о Страцимиру и Мирославу в. *Калић*, Србија кнеза Страцимира, 47–55; *Мишић*, Хумска земља у средњем веку, 47–51. О природи Немањине власти и уређењу у Србији после 1168. године, уп. *Калић*, Србија кнеза Страцимира, 52–53; *Благојевић*, Историја српске државности, 90–98, *Марјановић-Душанић*, Владарски знаци Стефана Немање, 77–87, 84.

непосредан одјек царевог утицаја на прилике у Србији, у доброј мери сразмеран стварним догађајима, мада оденут у речник општије природе и царске идеологије, у складу са жанром. На другој страни, писци првих Немањиних житија су, у контексту свог времена, у зависности од потребе или сврхе дела, истицали целовитост Немањине владавине, значај византијског чиниоца и права удеоног владара на самостално деловање, или важне промене у карактеру његове увек „самодржавне“ власти. Стварне димензије појава и догађаја, сакривене иза њихових византијских и српских интерпретација, није лако наслутити. Вреди се, у том смислу, вратити приповедању животописца о састанку Манојла Комнина са Немањом у нишкој области. Ако је произвођење Немање у владара заиста био део дубљег царевог захвата у уређење Србије, који је обухватио и његову браћу, на шта извори посредно указују, поставља се питање природе одраза тог догађаја у Немањином житију. Политичке су прилике у држави, у годинама и деценијама после Немањине смрти, биле за његовог наследника до те мере сложене, да су с једне стране захтевале појаву једног сакрално-историјског приказа очевог успона, а с друге условиле елиптичну природу тог приказа. Већ у Савином житију светог Симеона имамо трагове таквог приступа. Историјска грађа морала се одабрати, што је, као што се најчешће и догађа, учињено према кључу који одговара сврси дела али и потребама ауктора.⁹⁶ Тај посао је у овом случају обављен у најужем кругу самог владара. У Стефановом спису је добијање очевог владарског достојанства од византијског цара истакнуто као прворазредни конституционални чин, одакле је посредно извођен и легитимет Стефанове власти. Политичка сврховитост те епизоде била је, у доба њеног укључења у свету историју, а то значи у време састављања житија, вишеструка — и у погледу унутрашњих односа у Србији, и у погледу места Србије у новом „светском“ поретку, насталом после 1204. године. Према нашем мишљењу, царским саном као владарским достојанством били су, на састанку са Манојлом Комнином у нишкој области, заједно са Немањом, почаствовани и његова рођена браћа. Због чега је приказ тог догађаја у Немањином светитељском житију, како сматрамо, елиптичан? Немањине браће нема у том догађају, за који верујемо да је укључио и њих, али њих исто тако нема ни у било ком другом догађају из времена Немањине владе. Браћа су у житију споменута у свега неколико наврата, увек са негативним предзнаком. Навешћемо једну групу разлога која може да објасни такав приступ писца. Представљање догађаја у нишкој области у целости значило би увођење и старије Немањине браће у једну правно и политички важну сцену историјског памћења, посредно отварање питања легалности Стефановог положаја, као и владарских права које су његова браћа од стрицева имали, или се сматрало да им припадају. Таква каква је написана, у једном спису посебне намене, житију светог оснивача династије, Стефанова сведена историја догађаја давала је одговоре, изреком или прећутно, на изазове свог времена. Ауторитетима Бога,

⁹⁶ A. Liakos, Πως το παρελθόν γίνεται ιστορία, Athena 2007.

цара и светог владара-монаха била су затварана осетљива питања као што су права других (Вукана, можда и Стефана Првослава) на престо великог жупана, питање удеоне „самодрже“ (самодржавне) власти (што се могло тичати Стефана Првослава и потомака кнеза Мирослава у Хуму). Патримонијално право у области српског престола сужено је на царевог и Божијег изабраника, и на његовог одређеног наследника. Слика историје морала је из династичког и политичког разлога бити једноставна, те је из тих разлога и поједностављена. Према Стефану, састанку са Манојлом Комнином присуствовао је само најмлађи брат и само је он добио царски сан, само је он био љубљен царском љубављу и само је он ревносим подизањем задужбина био Богу угодан, те тако и Богомизабран. Други детаљи тих догађаја, као и потоњих из Немањине владе у којима су заједно с њим учествовали и његова браћа Страцимир и Мирослав, нису били пожељни у јавном памћењу, или, другачије речено, нису били од значаја за историју спасења људског рода, чији је део постао спис о животу светог Симеона.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ — LIST OF REFERENCES

Извори — Primary Sources

- A New Source in Byzantine-Hungarian Relations in the Twelfth Century, ed. *R. Browning*, *Balkan Studies* 2/2 (1961) 173–214.
- Ansbert, *Historia de expeditione Friderici imperatoris*, ed. *A. Chroust*, *Quellen zur geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I*, MGH, *Scriptores rerum Germanicarum*, V, Berolini 1928.
- Bizánci költemények Mánuel császár Magyar hadjáratairól, ed. *I. Rácz*, Budapest 1941.
- Chronicon pictum Vindobonense, *Scriptorum rerum Hungaricarum*, I, ed. *E. Szentpétery*, Budapest 1937.
- Codex diplomaticus, II, ed. *T. Smičiklas*, Zagreb 1904.
- Fontes rerum byzantinorum, ed. *W. Regel*, I, Petropoli 1892.
- Ioannis Cantacuzeni eximperatoris historiarum libri IV, cura *L. Shopeni*, Bonnae 1828–1832.
- Ioannis Cinnami epitome, rec. *A. Meineke*, Bonnae 1836.
- Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, ed. *F. Miklosich*, Vindobonae 1862–1865.
- Les listes de préseance byzantines du IX^e et XI^e siècle, ed. *N. Oikonomidès*, Paris 1972.
- Monumenta Serbica, ed. *F. Miklosich*, Београд 2006³.
- Nicetae Choniatae historia, rec. *I. A. van Dieten*, Berolini 1975.
- Pámatky dřevního písemnictví Jihoslovanův, *Život sv. Symeona*, ed. *P. J. Šafařík*, Praha 1873².
- Византијски извори за историју народа Југославије, т. IV, Београд 1971.
- Дубровачка акта и повеље, I–1, пр. *J. Радонић*, Београд 1934.
- Живот Светога Симеуна и Светога Саве написао Доментијан, пр. *Ђ. Даничић*, Биоград 1865.
- Запис старца Симеона у Вукановом јеванђељу, изд. *Ђ. Трифуновић*, Са светогорских извора, Београд 2004, 65–87.
- Најстарији српски ћирилски натписи, изд. *Б. Чигоја*, Београд 2008.
- Одабрани споменици српског права, пр. *А. Соловјев*, Београд 1926.
- Квантитативни опис структуре српског језика. Српски језик од XII до XIII века, 1–6, пр. *Ђ. Косић*, Београд 2009–2010.

- Рјечник из књижевних старина српских, 1–3, пр. *Б. Даничић*, Београд 1863–1864.
- Свети Сава, Сабрана дела, Житије светог Симеона Немање, пр. и прев. *Т. Јовановић*, 147–191.
- Старе српске биографије, пр. *М. Башић*, Београд 1924.
- Стари српски родослови и летописи, пр. *Љ. Стојановић*, Београд — Сремски Карловци 1927.
- Стефан Првовенчани, Сабрана дела, Житије светог Симеона, изд. *Т. Јовановић*, *предговор, превод и коментари Љ. Јухас-Георгиевска*, Београд 1999, 14–129.

Литература — Secondary Works

- Blangez-Malamut E. – Cacouros M.*, L'image des Serbes dans la rethorique byzantine de la seconde moitié du XII^e siècle, Byzantium. Identity, Image, Influence, XIX International Congress of Byzantine Studies, Copenhagen 18–24 August 1996, Major Papers, ed. *K. Fledelius*, Copenhagen 1996, 97–122.
- Bojović B.*, L'idéologie monarchique dans les hagio-biographies dynastiques du moyen âge Serbe, Roma 1995.
- Čurčić S.*, Architecture in the Balkans from Diocletian to Süleyman the Magnificent, New Haven/London 2010.
- Efthymiadis S.*, Niketas Choniates and Ioannis Kinnamos: the poisoning of Stephen IV of Hungary (13 April, 1165), BZ 101/1 (2008) 21–28.
- Hunger H.*, Βυζαντινή λογοτεχνία, τόμος Β', Athena 1992, 237–250, 265–281.
- Laiou A.*, The Emperor's word: chrysobulls, oaths and synallagmatic relations in Byzantium (11th–12th c.), Mélanges Gilbert Dagron, TM 14 (2002) 347–362.
- Kalić J.*, Idéologie imperiale et l'histoire des Serbes au XII^e siècle, Actes du XV Congrès internationale d'études byzantines, IV, Athènes 1980, 144–152.
- Leśny J.*, Studia nad początkami serbskiej monarchii Nemaniczów (połowa XI — koniec XII wieku), Wrocław 1989.
- Liakos A.*, Πως το παρελθόν γίνεται ιστορία, Athena 2007.
- Magdalino P.*, The Empire of Manuel I Komnenos, 1143–1180, Cambridge 1993.
- Makk F.*, The Arpads and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century, Budapest 1989.
- Maksimović Lj.*, Byzantinische Herrscherideologie und Regierungsmethoden im Falle Serbien. Ein Beitrag zum Verständnis des Byzantinischen Commonwealth, ΠΟΛΥΠΛΕΥΡΟΣ ΝΟΥΣ. Miscellanea für Peter Schreiner zu seinem 60. Geburtstag, herausgegeben von *C. Scholz* und *G. Makris*, München — Leipzig 2000, 174–192.
- Maksimović Lj.*, L'idéologie du souverain dans l'État serbe et la construction de Studenica, Студеница и византијска уметност око 1200. године, изд. *В. Кораш*, Београд 1988, 35–49.
- Popović M.*, Tvrdjava Ras, Beograd 1999.
- Rhoby A.*, Reminiszenzen an antike Stätten in der mittel- und spätbyzantinischen Literatur. Eine Untersuchung zur Antikenrezeption in Byzanz, Göttingen 2003.
- Simpson A.*, *S. Efthymiadis*, Niketas Choniates. A Historian and a Writer, Geneva 2009.
- Stephenson P.*, Byzantium's Balkan Recovery. A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204, Cambridge 2000.
- Stephenson P.*, Manuel I Comnenus and Geza II: A Revised Context and Chronology for Hungaro-Byzantine Relations, 1148–1155, BSI 55 (1994) 251–277.
- Stephenson P.*, Manuel I Comnenus, the Hungarian crown and the “feudal subjection” of Hungary, 1162–1167, BSI 57 (1996) 33–59.
- Thomas J. Ph.*, Private Religious Foundations in the Byzantine Empire, Washington 1987.
- Анастасиевич*, Царский годъ в Византии, СК XI (1940) 147–200.

- Баришић Ф.*, Хронолошки проблеми око године Немањине смрти, Хиландарски зборник 2 (1971) 31–58.
- Благојевић М.*, Велики кнез и земаљски кнез, ЗРВИ 41 (2004) 293–318.
- Благојевић М., Д. Медаковић*, Историја српске државности, Београд 2000.
- Благојевић М.*, Држава, Лексикон српског средњег века, ур. *С. Ћирковић — Р. Михаљчић*, Београд 1999, 165–169.
- Благојевић М.*, Жупа Реке и „Дендра“ (Δένδρα) Јована Кинама, ЗРВИ 35 (1996) 197–212.
- Благојевић М.*, О спорним митрополијама Цариградске и Српске патријаршије, ЗРВИ 38 (1999/2000) 359–372.
- Благојевић М.*, Српске удеоне кнежевине, ЗРВИ 36 (1997) 45–62.
- Благојевић М.*, Српски сабори и сабори отачаства Немањића, Глас САНУ CDX (2008) 1–40.
- Благојевић М.*, Титуле принчева из куће Немањића, Манастир Морача, ур. *Б. Тодић, Д. Појовић*, Београд 2006, 33–44.
- Благојевић М.*, Удеоне кнежевине, Лексикон српског средњег века, ур. *С. Ћирковић — Р. Михаљчић*, Београд 1999, 759.
- Гај-Појовић Д.*, Печат Стефана Страцимира, Нумизматичар 6 (1983) 131–133.
- Живковић Т.*, Портрети српских владара, Београд 2006.
- Живковић Т.*, Синови Завидини, Зборник Матице српске за историју, 73 (2006) 7–25.
- Зарковић Б.*, Печати Стефана Немање, Баштина 12 (2002) 245–254.
- Историја српског народа, I, Београд 1981.
- Јиречек К.*, Историја Срба, I, Београд 1952².
- Јухас-Георгиевска Јб.*, Предговор, Стефан Првовенчани, Сабрана дела, Београд 1999.
- Калић Ј.*, Бан Белаш, ЗРВИ 36 (1997) 63–81.
- Калић Ј.*, Европа и Срби у XII веку, Глас САНУ CCCLXXXIV (1998) 95–106.
- Калић Ј.*, Јован Кинам, Никита Хонијат, Византијски извори за историју народа Југославије, т. IV, Београд 1971.
- Калић Ј.*, Рашки велики жупан Урош II, ЗРВИ 12 (1970) 21–39.
- Калић Ј.*, Србија у доба кнеза Страцимира, Богородица градачка у историји српског народа, Чачак 1993, 47–56.
- Калић Ј.*, Српска држава и Охридска архиепископија у XII веку, ЗРВИ 44/1 (2007) 197–208.
- Калић Ј.*, Српско-византијски сукоб 1168. године, Зборник ФФ XI–1 (1970) 193–204.
- Калић Ј.*, Стара Рашка, Глас САНУ CDXIV (2010) 105–114.
- Калић Ј.*, Стефан Немања у модерној историографији, Стефан Немања — Свети Симеон Мироточиви, ур. *Ј. Калић*, Београд 2000, 5–19.
- Кораћ В., Шујуйи М.*, Архитектура византијског света, Београд 1998.
- Любарскиј Я. Н.*, И вновь о Киннаме и Хониате, Античная древность и средние века 33 (2002) 123–127.
- Любарскиј Я. Н.*, Мануил I глазами Киннама и Хониата, ВВ 64 (2005) 99–100.
- Максимовић Јб.*, Србија и методи управљања царством у XII веку, Стефан Немања — Свети Симеон Мироточиви, ур. *Ј. Калић*, Београд 2000, 55–64.
- Максимовић Јб.*, Србија и правци византијских похода у XII веку, ЗРВИ 23 (1980) 7–20.
- Марјановић-Душанић С.*, Владарска идеологија Немањића, Београд 1997.
- Марјановић-Душанић С.*, Владарски знаци Стефана Немање, Стефан Немања — Свети Симеон Мироточиви, ур. *Ј. Калић*, Београд 2000, 77–87.
- Марјановић-Душанић С.*, Зайис сѣарца Симеона на „Вукановом“ јеванђељу, Старинар 43–44 (1992–1993) 201–210.

- Миљковић Б., Житија Светог Саве као наративни извори за историју уметности, Београд 2008, 129.
- Михаљчић Р., Господин, Лексикон српског средњег века, ур. С. Ђирковић — Р. Михаљчић, Београд 1999, 121.
- Мишић С., Хумска земља у средњем веку, Београд 1996.
- Новаковић Р., Када се родио и када је почео да влада Стефан Немања, Историјски гласник 3–4 (1958) 165–192.
- Остџогорски Г., Автократор и самодржац, Глас СКА CLXIV 84 (1935) 95–187.
- Петровић Ј., Печат Стефана Немање, Нумизматичар 2 (1935) 27–28.
- Пиривајрић С., Одметник Теодора Продрома. Из историје византијско-угарско-српских односа у XII веку, Трећа југословенска конференција византолога, Београд–Крушевац 2002, 327–334.
- Пиривајрић С., Прилог хронологији почетка Немањине власти, ЗРВИ 29–30 (1991) 125–136.
- Соловјев А., Појам државе у средњовековној Србији, ГНЧ 42 (1933) 64–92.
- Сјанковић В., Манојло Комнин, Београд 2008.
- Сјанковић В., Срби у поезији Теодора Продрома и Анонима Манганског, ЗРВИ 43 (2006) 437–450.
- Стевовић И., Историјски извор и историја уметности: Богородичина црква у Топлици, Зограф 35 (2011), у припреми.
- Тарановски Т., Историја српског права у Немањићкој држави, Београд 1931.
- Трифуновић Ђ., Азбучник српских средњовековних појмова, Београд 1990², 358–359.
- Трифуновић Ђ., О настанку списка Светог Саве у светлости неких агиолиошких појединости, Студеница у црквеном животу и историји српског народа, Београд 1987, 65–70.
- Трифуновић Ђ., Са светогорских извора, Београд 2004.
- Трифуновић Ђ., Бјелогрлић В., Брајовић И., Хиландарска оснивачка повеља, Осам векова Студенице, ур. ејиской Стефан и други, Београд 1986, 51–61.
- Троицки С., Ктиторско право у Византији и Немањићкој Србији, Глас СКА CLXVIII (1935) 79–135.
- Ђирковић С., Преци Немањини и њихова постојбина, Стефан Немања — свети Симеон Мироточиви, историја и предање, 21–29.
- Ђоровић В., Питање о хронологији у делима Св. Саве, Годишњица НЧ XLIX (1940) 1–69.
- Ферјанчић Б., Михаило Солунски, Михаило Анхијалски, Теодор Продром, Византијски извори за историју народа Југославије, т. IV, Београд 1971.
- Ферјанчић Б., Самодржац, Лексикон српског средњег века, ур. С. Ђирковић — Р. Михаљчић, Београд 1999, 642–643.
- Ферјанчић Б., Стефан Немања у византијској политици друге половине XII века, Стефан Немања — Свети Симеон Мироточиви, ур. Ј. Калић, Београд 2000, 31–45.
- Шуица М., Ктитор, Лексикон српског средњег века, ур. С. Ђирковић — Р. Михаљчић, Београд 1999, 336–339.
- Шујић М., Цариградски извори архитектуре цркве Светог Николе у Куршумлији, Стефан Немања — Свети Симеон Мироточиви, ур. Ј. Калић, Београд 2000, 171–179.

Srdjan Pirivatrić

MANUEL I KOMNENOS, „CARSKI SAN“ AND „SAMODRŽCI
OBLASTI SRPSKOG PRESTOLA“

Various sources originating from the first half of the 13th century within the circles of Nemanja's heirs contain terms with the connotation of ruler — *carski san* (ruler's title), *vladičestvo* (rule), *država* (power, or state), *samodržci srpskog prestola* (autocrats of the realm of the Serbian throne). Chronologically, they refer to the time before Nemanja became *veliki župan* (which took place probably in 1166, and certainly before 1168), and they refer to him and his relatives. On the one hand, these sources are part of a peculiar 13th century's perspective on Nemanja's era — they are inclined, for political or dynastic reasons, to emphasise the importance of a power-sharing ruler, who ruled over one of the shared principalities, compared to the *veliki župan* as the supreme ruler, and also to emphasise the Byzantine origin of Nemanja's title of a power-sharing ruler. On the other hand, they show evidence of Manuel Komnenos' involvement in the rearrangement of the internal political system in Serbia, over which he reigned supreme.

Immediately before this act, only one figure in Serbia — *veliki župan* Uroš II — had the capacity of ruler, who could be confirmed, appointed or dismissed by the Byzantine emperor. Manuel Komnenos got involved in the ruling family's patrimonial system of rule subdivided into *česti* (parts), and imposed himself as the source of power for the territorial lords i.e. power-sharing rulers he made, who afterwards owed their allegiance directly to him, and were expected to show obedience to the *veliki župan* as his nominee and to act in mutual concordance. In a meeting which took place probably in Niš in 1155, the Emperor settled a dispute between Desa and Uroš II over the rule of the *veliki župan*. It was probably during this meeting that he promoted members of the lateral branch of the ruling family — Zavida's sons Stefan Tihomir, Stefan Stracimir, Stefan Miroslav and Stefan Nemanja — to the rank of territorial power-sharing rulers over the shared principalities, based on their previous rank as lords of the *česti*. The specific motive for this was the predominant close relation of one branch of the ruling family (the sons and immediate heirs of Uroš I — Uroš II, Beloš and Desa) to the Hungarian court. The loose allegiance the Emperor commanded from every *veliki župan* of that branch became evident during the Byzantine-Hungarian Wars of 1149–1155 and 1163–1165. On the other hand, Zavida's sons Tihomir, Stracimir, Miroslav and Nemanja seem to have been to a certain extent amicable towards the Byzantine emperor. By establishing personal relations with the Emperor, the local lords of the *česti* rose in rank. However, the imperial origin of their rule and titles (*knez*, *comes*) gave them the excuse to consider themselves largely independent towards the concept of the shared rule and the mutual consent of power-sharing rulers. This is how events and relations are portrayed in The Life of Saint Simeon, a holy historiography of Nemanja's deeds made by his heir Stefan. The promotion of members of the extended ruling family to regional rulers and imperial *pronoiaroi* of sorts was supposed to safeguard Byzantine interests, including the interests of

the Archbishopric of Ohrid, i.e. the western boundary of its jurisdiction. The Byzantine Emperor's intervention in Serbia's political system inspired the power-sharing rulers to become *ktetores* (donors). More specifically, it enabled the appearance of first endowments built by Nemanja, and probably of endowments built by his brothers Stracimir and Miroslav. The awarding of the *carski san* to the rulers of the *česti* should also be considered as related to the withdrawal of direct Byzantine rule from the Ras region. The pro-Hungarian atmosphere among the Serbian rulers shifted after the death of Hungarian pretender to the throne Stefan IV in April 1165. In the summer of that year Manuel Komnenos finally dismissed *veliki župan* Desa, Stefan IV's maternal uncle, and made Tihomir *veliki župan*. Nemanja and his brothers soon entered into dispute over the competency of the power-sharing ruler due to Nemanja's autonomously undertaken, without the previous consent with brothers, building of the Church of St Nicholas in Toplica. The dispute ended in Nemanja's coup d'état, the failed attempt by Tihomir and his brothers to regain power in the decisive battle of Pantino, and a campaign by the Emperor himself in the autumn of 1168 which resulted in the Emperor's confirmation of Nemanja as the new *veliki župan* of Serbia. The system of shared principalities and power-sharing rulership between the three brothers — Nemanja, Stracimir and Miroslav — seems to have ended around 1190 in insufficiently known circumstances. It was during that time, in late 1189, that contemporary sources mention *knez (comes)* Stracimir for the last time, and in June 1190 *knez (comes)* Miroslav made an asylum contract with the Republic of Dubrovnik.

For dynastic reasons, but also for political purpose of the moment, The Life of Saint Simeon, written by his son and immediate descendant Stephen in 1210–1216, emphasises only Nemanja's presence at the meeting with Manuel Komnenos in Niš, while his brothers or other relatives are not mentioned, although we may judge that the described meeting was exactly the same where the dispute between Uroš and Desa was resolved in 1155, and that actually all of them had been present there. The very important fact is that in the Life of Saint Simeon Nemanja's brothers are not mentioned in any other event after he gained the rulership of *veliki župan*, nor is there a trace of any other ruler or shared principalities in Serbia at the time. A peculiar legal and political perspective on the era of power-sharing rulers and shared principalities appears several decades later in a short Life of Saint Symeon created in the mid of the 13th century within the dynastic circle, and it refers to Nemanja and his relatives as the *samodržci oblasti srpskog prestola (autokrators of the realm of the Serbian throne)*. By using — as it appears so — the exaggerating anachronism *samodržci (autokratores)* the writer was intended to emphasise the mutual equality of the power-sharing rulers and their relative independence in relation with the *veliki župan*.